

K. Lengyel Zsolt

„Annyi bizonyos, a tudósok nem rohamcsapat, de a jövőnek mégis ők dolgoznak”

Pillanat- és helyzetképek Bogyay Tamás életútjáról

Bogyay Tamás szívesen levelezett, öregkorában készséggel adott interjúkat pályafutásáról, személyes gyűjteményeiben pedig gazdag fényképanyagot hagyott hátra. A következő oldalakon e három forráscsoportból merített, egymáshoz illesztett – olvasandó és nézendő – dokumentumok az eddig közölt tanulmányok¹ nyomán válogatott szempontok szerint világítják meg életrajzát. A nyomtatott és gépiratos önéletrajzi megnyilatkozások az élő beszéd őszinteségével, a levelek az élethelyzeteket hitelesítő erejükkel hozzák közelebb a fotókon személyes és szakmai viszonylataiban megjelenő embert és tudóst. A fényképek a Münchener Magyar Intézet regensburgi székhelyén kutatható hagyatékának iratai és az intézet egyéb, Bogyayval kapcsolatos különgyűjteményi tételei² mellett itt jelennek meg először.³

1. A családtól a tudományig

Bogyay Tamást 1932-ben avatták a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészdoktorává.⁴ Ötvennyolc évvel később ugyanott, az Eötvös Loránd Tudományegyetem aulájában vette át díszdoktori oklevelét.⁵ „Álmomban sem

Dr. habil. K. Lengyel Zsolt, történész; 1982 óta a – 2009-ben Regensburgba költözött – Münchener Magyar Intézet munkatársa, 2002 óta igazgatója. Az Ungarn-Jahrbuch és a Studia Hungarica főszerkesztője. 2003-ig a müncheni Ludwig-Maximilians-Universität oktatója, 2010 óta a Regensburgi Egyetem hungarológiai képzésének vezetője. Főbb kutatási témái: transzszilvanizmus, neoabszolutizmus, magyar kapcsolattörténetek, hungarológia tudománytörténete.
E-mail: Lengyel@ungarisches-institut.de

Dr. habil. Zsolt K. Lengyel, historian. Since 1982 research member of the Ungarisches Institut München (moved to Regensburg in 2009), as of 2002 director of the institute. Editor-in-chief of Ungarn-Jahrbuch and Studia Hungarica. Until 2003: instructor at the Ludwig-Maximilians-Universität in Munich. Since 2010 director of Hungarology Studies at the University in Regensburg. Fields of research: Transylvaniam, neo-absolutism, histories of Hungarian relations, the history of Hungarology.
E-mail: Lengyel@ungarisches-institut.de

¹ K. LENGYEL (2004); K. LENGYEL (2006); K. LENGYEL (2007); K. LENGYEL (2011).

² RÖVIDÍTÉSEK: BhMü = Münchener Magyar Intézet, Regensburg. Könyvtár, Különgyűjtemények: Bogyay Tamás hagyatéka; MMI Kt = Münchener Magyar Intézet, Regensburg. Könyvtár, Különgyűjtemények.

³ E fényképek jelentős hányada egy jóval terjedelmesebb állag részeként Bogyay Tamás Münchenben élő lánya, Pießkalla, született Bogyay Emese, és unokája, Michael Pießkalla előzékenysége folytán került a családi gyűjteményből letétként a Bogyay-hagyatékba. Az intézet ezért éppúgy köszönettel tartozik, mint Entz Géza Antalnak az Entz Géza hagyatékában található két levél rendelkezésre bocsátásáért. A fényképek és a szöveges források digitalizálását Busa Krisztina szakmai referens és Uhri Nóra gyakornok végezte a Magyar Intézetben. A képaláírások idézőjelbe tett részei a képek hátoldaláról származnak. A fotósok neve a legtöbb esetben ismeretlen.

⁴ K. LENGYEL (2007), 118.

⁵ Forgatókönyv Bogyay Tamás és William J. McGuire honoris causa doktorrá avatásán. BhMü 182: Biographisches, Schriften über/mit Bogyay.

gondoltam arra, hogy valamikor megint itt fogok állni, még hozzá ilyen megtisztelő alkalommal”, kezdte rövid, de velős köszöntő beszédét (1. kép). Akik személyesen ismerték, tudták, hogy nem szokott pózolni. Ezt 1990. június 19-én sem tette, amikor a kitüntetés okát nem magában kereste. Kijelentette: az „érdem voltaképp nem is az enyém, hanem azé a tudományos etikai hagyományé, amely a múltat összeköti a jelennel.” A kutató, elemzett és közvetített múlt mellett a sajátjára is gondolt: „Ezt a szellemet érezhettem már a szülői házban, ezt adták Nagykanizsán a piaristák, ezt kaptam Budapesten az Eötvös Collegiumban és az egyetemen is elsősorban mesteremtől, Hekler Antaltól.”⁶ Öregkorában az Eötvös Collegiumot olyan szellemi otthonként emlegette, amelyben „kiprovokálták az emberből, hogy foglaljon állást, és mondjon ellent”. Ez a pályakezdetét felidéző, 80. születésnapjára készült interjú így folytatódik: „Bizonyos tabuk mindig vannak, amiket nem fektetnek le, minden embernek van egy bizonyos öncenzúrája, de azt akkor nem fölülről követelték meg, hanem mindenkinek éppen a világnézezte diktálta. Hihetetlen pluralizmus uralkodott ezen a téren. Én piarista gimnáziumba jártam Nagykanizsán, az osztály harmadrésze zsidó volt, volt pár református, pár evangélikus, a többi katolikus, de a tanáraink sohasem akartak senkit megtéríteni.”⁷ Ezt a türelmet tapasztalta egyetemi tanulmányai éveiben is, ugyanis a gimnázium és az Eötvös Collegium kö-

1. kép. Díszdoktori ünnepélyén. Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1990. június 19. BHMü, 19: Materialsammlung, Fotos (IV), 4

2. kép. Bogay Tamás a badacsonyi szülői házban (?), 1930-as évek eleje. BHMü, Leihgabe Pießkalla

zött „semmiféle törést” nem érzett. Itt is, ott is „megtanítottak kritikusán gondolkodni minket” – utalt egy másik késői nyilvános beszélgetésében munkamódszerének alapjára.⁸ Eötvös collegistaként művészettörténet főszakon írta 1932-ben megjelent doktori értekezését a művész kora középkori társadalmi helyéről.⁹ Elkészítése során egy életre szóló tanulással gazdagodott (2. kép).

Az 1980-as évek második felétől megjelent interjúinak egyikében így vall erről: „A témához Horváth Jánostól kaptam az indítást. Ő vetette fel a kérdést, hogy milyen lehetett a középkorban költőnek lenni. Ebből kiindulva merült fel bennem a kérdés: mit jelenthetett a középkorban művésznek lenni? Akkoriban ez teljesen új és szokatlan gondolat volt. A német tudományosságban ugyan jelentkezett már a szociológiai szemléletmód, de inkább csak az irodalomtörténetben. Hekler nem volt elragadtatva, de elfogadta a témát. A dolgozatban azután név említése nélkül ellentmondtam egyik kedvelt tételének. Erre felszólított, hogy írjam ki a nevét,¹⁰ cáfoljam meg,

⁶ Bogay Tamás beszéde budapesti díszdoktorrá avatásán. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1990. június 19. Cím nélküli ösfoglalmazvány. Eredeti gépirat. BHMü 182: Biographisches, Schriften über/mit Bogay.

⁷ Interjú Bogay Tamással 80. születésnapján. Az interjút készítette Kovács Ágnes [München, 1989], *Szivárvány*, 10(1990)/30, 118–127, itt 119.

⁸ BOGYAY-interjú, 260.

⁹ BOGYAY (1932).

¹⁰ Hekler Antal neve elő is fordul, de csak lap alján, bibliográfiai hivatkozásokban: BOGYAY (1932), 6, 4–6, 11, 15. jegyzet; 23, 40. jegyzet.

3. kép. „Badacsony. Bogyay Lajos és Bogyay Lajosné. 1942. X. 8.”
BhMü, Leihgabe Pießkalla

4. kép. „1931 szept. Badacsony. Balról: Tamás, Papa, Ákos bácsi, Mama, Piroška. Ákos bácsi felvétele”. BhMü, Leihgabe Pießkalla

mert a doktorátuson már nem mint tanár és tanítvány, hanem mint egyenrangú felek állunk egymással szemben. Ezért még ma is nagyon hálás vagyok neki. Sok baráthoz és egy nagyon fontos tanulsághoz jutottam így: azokkal lehet a legjobb viszonyt kialakítani, akikkel nem egyezik a véleményünk. Ezt nevezhetjük termékeny ellentmondásnak.”¹¹

Bogyay önéletrajzi beszámolóiban rendszerint megemlékezett családi háttéréről is. Apja, nagymádi és várbogyai Bogyay Lajos az osztrák-magyar hadseregben huszártisztként szolgált.¹² Az ő ágán „jóformán mindenki katona volt.”¹³ A Balaton-felvidéki szőlőkultúra ápolásában és fejlesztésében jeleskedő Bogyay-ösök¹⁴ kö-

5. kép. „Budapest 1931. június”. Ákos bácsival. BhMü, Leihgabe Pießkalla

zött akadt egy nevesebb hivatalnok is, az a Bogyay Lajos, aki a Bach-korszakban, 1849–1861 között Zala megyefőnöke volt.¹⁵ Anyja, Pauler Katalin révén a magyar tudományosság három jeles képviselőjét tudhatta felmenő és kortárs rokonának: Pauler Tivadar jogtudóst, minisztert, országgyűlési képviselőt (1816–1886) – dédapját –, Pauler Gyula történészt, országos főlevéltárnokot, miniszteri tanácsost (1841–1903) – nagypapját –, valamint Pauler Ákos filozófus egyetemi tanárt (1876–1933) – nagybátyját¹⁶ (3–5. kép).

¹¹ ALMÁSI (1987), 69.

¹² A művészettörténészek szellemi köztársaságának professzora [München, 1993. június 22.], in GYÖRFFY (1998), 237.

¹³ BOGYAY-interjú, 272.

¹⁴ Lásd: <http://regi.hajomagazin.hu/77badacsony.html>; http://wiki.strandkonyvtar.hu/index.php?title=Bogyay_Lajos (mindkettő 2012. március 6.).

¹⁵ Foki Ibolya: Zalalövő története 1850–1914. Lásd http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Zalalovo/pages/007_Zalalovo_tortenete_1850-1914.htm (2012. március 6.).

¹⁶ K. LENGYEL (2005), 487.

A díszdoktori beszédében említett szülői házat Pauler Tivadar építtette.¹⁷ Ide költözött a család, miután Tamás Nagykanizsán leérettségizett. Bogyay emlékeiben Pauler Gyula „badacsonyi háza” volt családja második otthona, amelyben a születése előtt elhunyt nagyapja, Pauler Gyula, „az emlékével, illetve a környezettel” hatott; „az ő könyveinek a jó része még ott volt, és Pauler Ákos filozófiai könyvtárának jó része is odakerült”.¹⁸ (4–5. kép)

A müncheni *Ungarn-Jahrbuch* szerkesztősége 1989-ben interjút készített velem, amely kérésére a következő főcímmel jelent meg: „Dem Sonnenschein, dem Regen, mit gleichem Mut entgegen.”¹⁹ Ezzel a jelszóval válaszolt a beszélgetés alaphangját kifejező kérdésre: minek köszönheti az évtizedeken át töretlen, és 80. születésnapján túl sem lankadó munkakedvét? Annak, hogy fiatalkorában a katonatiszti és a tudósi alkato-

7. kép. „Jún. 29. d. u. 4 ó. Lencse 12.5
Exp. 1/100”. Piroskával a „Sólyom”
vagy a „Zsivány” fedélzetén, 1930-as évek.
BhMü, Leihgabe Pießkalla

6. kép. „1937. március 12.”
Bogyay Tamás családja „Sólyom” vitorlásán.
BhMü, Leihgabe Pießkalla

tot egyaránt jellemző bizakodó fegyelmezettség és kitartó pontosság magatartásmintáival szembe-sült a szülői házban. És ez, kettős társadalmi eredetének összehangzó hatása, örök eszmei útravalóval látta el. Ehhez Balaton-parti otthonában hozzájárult az a körülmény is, hogy szenvedélyes vitorlázók voltak (6–7. kép). „Engem például Édesanyám tanított meg vitorlázni. Amikor aztán volt saját hajónk, ebben naplót vezettünk, és én ezt a mottót választottam: »Napsütésben, esőben, mindig bátran előre!«²⁰ Ez tulajdonképpen egész életemre érvényes. Tudományos munkáimra is.”²¹

A képeken látható nagybácsi, Pauler Ákos akaratlanul is kulcsszerepet játszott abban, hogy disszertációjával a tudományművelés erkölcséből is vizsgálhatott (4–5. kép). Fennebb azt olvashattuk egyik interjújában, hogy tanára nyílt vitára ösztökölte. Egy másik beszélgetésben Ákos bácsival kerekedik le e felszólítás története: „Akkoriban volt neki [Hekler Antal-

¹⁷ A művészettörténészek szellemi köztársaságának professzora, in GYÖRFFY (1998), 237. Ez a ház, amelyet a családi emlékezet szerint az 1970–1980-as években lebontottak, nem azonos a Balaton környéki műemlékek szakirodalmában (ENTZ–GERŐ [1958], 92.) és a turisztikai ismertetőkben (<http://www.badacsony.hu/andere-sehenswurdigkeiten.html>; <http://kirandulas.cikkpress.com/badacsonyi-hegy>, mindkettő 2012. március 6.) rendszerint előforduló, 18. század végén épült badacsonytomaji Bogyay–Malatinszky-kúriával. Az utóbbihoz építészmemóriái közelítésben lásd MEDGYESI Gréta: A hely és a rétegek viszonyának értelmezése, *Debreceni Műszaki Közlemények*, 6(2011)/2, lásd http://www.eng.unideb.hu/userdir/dmk/docs/2011/11_2_04.pdf (2012. március 27.).

¹⁸ BOGYAY-interjú, 272.

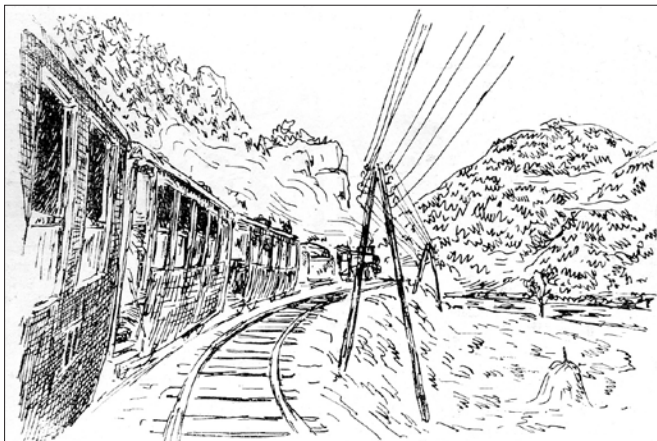
¹⁹ „Dem Sonnenschein, dem Regen, mit gleichem Mut entgegen”. Marlene Farkas im Gespräch mit Thomas von Bogyay (München, im Oktober 1989), *Ungarn-Jahrbuch*, 17(1989), 1–7.

²⁰ Ma is bántó mulasztásom, hogy annak idején, az interjú szerkesztésekor, nem kértem el Bogyay Tamástól a jelmondat eredeti, magyar nyelvű változatát – amely a müncheni családban sem hagyományozódott át. Intézetünkben készült még egy fordítás, amely Busa Krisztina leleménye: „Napsütés vagy zivatar, bátran előre, nem zavar!”

²¹ Lásd a 19. jegyzetben *i. m.*, 1.

nak – K. L. Zs.] egy kollégiuma, a »Művészet és világnézet«, szellemtörténeti jelleggel. Azt tanulmányozta, hogyan tükröződik a művészeknek a világnézete a románkori francia plasztikában. Remekül beszélt franciául. Ugyanakkor volt Pauler Ákosnak egy pszichológiai kollégiuma, »A lelki élet egysége«. És én a disszertációmban oda lyukadtam ki, hogy a korai 11. századi román plasztikák sokszor mennyire hasonlítanak a modern expresszionista alkotásokhoz. Hogy az egyik egy fejlődésnek az elején, a másik a végén áll tehát. Hivatkoztam a Pauler-kollégiumra,²² ahol szó volt például az elme-

8. kép. Bogay Tamás rajza a Mura völgyéről.
Megjelent: BOGYAY (1924), 49.

9. kép. Frohnleiten látképe, Bogay Tamás rajza.
Megjelent: BOGYAY (1924), 50.

betegek rajzairól, meg ilyenekről, hogy azok mennyire expresszionisták. Hekler rögtön észrevette a Pauler-hatást, s hogy az ő kollégiumára nem hivatkoztam, akkor azt mondta nekem – négszemközt voltunk, letegezett –, ird ki a nevemet, cáfolj meg.²³ A doktorátusodnál nem mint tanár és tanítvány, hanem mint egyenrangú felek állunk egymással szemben.²⁴

A fiatal Bogay Paulerék értelmiségi hagyományát követte és alakította a maga képére. Családjában „az volt az elv, hogy senkit sem kényszerítettek semmiféle pályára. Mindenki maga döntse el, és az biztos, hogy az anyai ágnak a szellemi léggömb volt az erősebb. Soha semmi kedvem nem volt arra gondolni, hogy katona legyek.”²⁵ Annál inkább csábította a bölcsészpálya. Erről a vonalomról is beszámolt az itt idézett beszélgetésben, amelyet a Magyar Televízió a Szent István-émlékülés alkalmából 1988. augusztus 16-án sugárzott; szerkesztett szövegét e folyóirat a halálát bejelentő számban adta közre 1994-ben.²⁶ Művészettörténész beszélgetőtársa, Marosi Ernő szóba hozta a történelemhez és a művészethez fűződő viszonyát, előrebocsátva, hogy nem tekinti őt csak művészettörténésznek. „Énnekem az az érzésem – válaszolt Bogay –, hogy a történeti érdeklődésem még régebből való, azt lehet mondani, hogy szinte gyerekkori örökség. Sőt volt idő, amikor például rendkívül érdekelt az archeológia, még gyermekori játékaiban is, tehát énbennem ez már megvolt, már gimnazista koromban is, a történeti érdeklődés. De a művészeti, az talán onnan jöhetett, hogy ügyesen rajzoltam és megnyertem valami gyerekrajzpályázatot, és akkor fölmerült az a gondolat, hogy festő legyek. De én tudtam, hogy festő nem leszek [...]. Tehát hiába rajzolkodok jól, hiá-

²² BOGYAY (1932), 51, 119. jegyzet szerint Pauler Ákos egyetemi előadását az 1931/1932. II. félévben tartotta.

²³ A disszertáció nyomtatott változata nem tartalmaz tételes Hekler-cáfolatot, vö. BOGYAY (1932). Azt, hogy áttételes cáfolat rejlett-e benne, külön kellene megvizsgálni.

²⁴ A művészettörténész szellemi köztársaságának professzora, in GYÖRFFY (1998), 240.

²⁵ BOGYAY-interjú, 273.

²⁶ Uo., 259.

ba tanulom meg a mesterséget, nem nekem való pálya, és éppen azért soha komolyan nem gondoltam arra, hogy képzőművészetire menjek.”²⁷

Az említett gyerekrajzpályázat vélhetően azonos azzal a diákturista irodalmi pályázattal, amelyen a Magyar Turista Egyesület kitüntette első, 1924-ben nyomtatásban megjelent írását.²⁸ Négy rajzot tartalmazott, amelyekből itt kettő látható (8–9. kép). A cikk végén megnevezett szerző, „Bogyay Tamás, a nagykanizsai kegyesrendi főgimnázium V. o. növendéke” egy ausztriai kirándulás élményeit foglalta össze nyiladozó értelemmel, a történelmi Magyarország összeomlásának keserű élményét feldolgozva: „Itt vagyunk 21 magyar fiú távol hazánktól, egyedül, messze idegenben. Mi képviseljük itt a legyőzött, megalázott magyarságot, melyre megvetéssel s lekicsinyléssel tekint az egész külföld. Miránk vár az a feladat, hogy megmutassuk elnyomóinknak, hogy milyen igazán a magyar. Nekünk kell bebizonyítanunk, hogy nem vagyunk gyönge, műveletlen, barbár törzs, hanem nagykulturájú, életerős nép, mely hivatva van arra, hogy előkelő helyet foglaljon el az európai népek között.”²⁹ Tizenöt éves volt, de már megértette kora magyar kultúrpolitikájának célkitűzését.³⁰ A Graz környéki kimerítő hegymászás hangulatát megörökítő utolsó mondatának érzélgőségéből leendő hivatásának eszmei körvonalai bontakoznak ki: „Lehanyatlak a sok gyermekfej, a lelkük pedig az álmok szárnyán elszáll messze napkeletre, hol könnyes szemű anyák várják fiaikat, kik messze idegenbe mentek tanulni, tapasztalni s a magyar névnek becsületet szerezni.”³¹

Alább látni fogjuk, hogy Bogyay Tamás húsz évvel később nem csupán néhány napra indult *idegenbe*. Addig hazai környezetben ápolta a magyar hírnevet. E feladat számára a történelmi múlt, mindenekelőtt a Dunántúl és a Balaton-vidék középkori művészeti hagyatékának feltárását, elemzését és a szélesebb nyilvánosságnak való bemutatását jelentette. Minderre voltaképpen magántudósként törekedett, miközben kenyerét 1935-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kötelékében, a zalaegerszegi tanfelügyelőségen tanügyi fogalmazóként, 1940-től a háború végéig a budapesti minisztérium hivatalnokaként kereste (10. kép).³² Korai munkáinak legismeretebbjét a jáki apátsági templomról és Szent Jakab-kápolnáról közölte 1944-ben, jellemző módon egyaránt művészettörténeti összefoglalóként és a két templom megtekintése során használható vezetőként.³³ Egyik jegyzetéből kiderül, hogy minisztériumi irodájából rendszerint a budapesti műegyetem Középkori Építészeti Tanszékének kézikönyvtárába, valamint fénykép- és rajzgyűjteményébe húzódott vissza, hogy összegyűjtse anyagát (11. kép).³⁴ Akkoriban számos, hajdani valóságukban kevésbé vagy egyáltalán nem látható, főként egyházi műemlékre is felhívta a művelt olvasóközön-

10. kép. „1942. júl. Tamás”.
BhMü, Leihgabe Pießkalla

²⁷ Uo., 261.

²⁸ BOGYAY (1924), 49, csillagos jegyzet.

²⁹ BOGYAY (1924), 52.

³⁰ Vö. UJÁRY Gábor: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*, Budapest, Ráció, 2010.

³¹ BOGYAY (1924), 53. Kiemelés K. L. Zs.

³² K. LENGYEL (2005), 486–490.

³³ BOGYAY (1944). Azonos című folytatásos közlése *Dunántúli Szemle*, 10(1943), 21–30, 95–113, 205–221, 302–314; 11(1944), 55–63, 182–191.

³⁴ BOGYAY (1944), 103.

ség figyelmét.³⁵ A M. Kir. Balatoni Intézőbizottság egyik 1941. évi tavaszi előadóest-jét e témakörben tartotta. A korabeli sajtóközlemény egyebek mellett hírül adta erről az eseményről: „Bogyay Tamás dr., tanügyi előadó mélyreható tanulmányában foglalkozott a Balaton elpusztult műemlékeivel, főleg templomaival, amelyek bizonyítják, hogy a tizenegyedik században, tehát közvetlenül a honfoglalás után, már fejlett keresztény kultúra volt az országban. [...] Az elpusztult templomok romjait mutatta be ezután vetített képekben, kezdve a legrégebbel: a zalavári apátsággal [...]”. A színes, érdekes előadás

11. kép. A kutató magántudós talán legkedvesebb tevékenysége közben, valószínűleg az 1940-es évek első felében. BhMü, Leihgabe Pießkalla

során rámutatott arra, hogy az elpusztult műemlékekkel való foglalkozás a történelmi folytonosság kimutatása szempontjából éppen olyan fontos, mint művészettörténeti szempontból és hangsúlyozta a műemlékek megmentésének, védelmének jelentőségét, különös tekintettel arra a barbarizmusra, amely az úri-osztály részéről éppen úgy megnyilvánult – sajnos –, mint a tudatlan réteg oldaláról, a műemlékek széthordása és felhasználása révén.³⁶

Érdemes felfigyelni az *úri-osztályra* tett utalásra. Bogyay nem az alsó társadalmi rétegekből származott. Mégsem azonosult a muldicsóités kora magyar társadalmának közép- és felső rétegeiben elterjedt attitűdjével. Iskoláiban elsajátított kritikai érzékével tudta, hogy a nemzet történeti tudata akkor egészséges, ha józan. E felfogását szemlélteti az alábbi levélrészlet 1943-ból, amely egyúttal finom adalék a Hekler Antal (1882–1940) és Gerevich Tibor (1882–1954) közötti, majd innen részben a tanítványok közé furakodó feszültségek természetrajzához: „Regnumba[n] elkövetek megint egy botrányos dolgot, legalább is azt hiszem, némelyek botránkozni fognak rajta s tán hazaárulást is emlegetnek, mert kisütöm azt, hogy a szárnyasoltárok (Kassa!!!, Lőcse & Co) nem a magyar művészet tősgyökere, sőt a régi magyar székesegyházak oltárainak is csak Divald papa [Divald Kornél (1872–1931) – K. L. Zs.] adott szárnyakat. Csapodi Csabának [1910–2004] szörnyen tetszik, csak egy jegyzetet tart igen erősnek, amelyben mellesleg egymás mellett közlök egy latin mondatot és mellette, hogy mit mondott annak alapján Gerevich. A Gerevich frázisban t. i. olyan van, aminek az eredetiben nyoma sincs. Így születnek nálunk a tudományos

³⁵ Néhány példa: BOGYAY Tamás: Elpusztult és átépített középkori templomok a Balaton vidékén (Adatok a Balatonvidék művészettörténetéhez), *Balatoni Szemle*, 2(1943), 13–14, 392–395; Uő: Elpusztult és átépített középkori templomok a Balaton vidékén. A karmacsai régi plébániatemplom, *Balatoni Szemle*, 2(1943)/15–16, 443–446; Uő: Elpusztult és átépített középkori templomok a Balaton vidékén. Badacsony egyházai a középkorban, *Balatoni Szemle*, 3(1944)/19, 508–510.

³⁶ (3. m.) [BOGYAY Tamás]: A keszthelyi Balatoni Múzeum és a Balaton elpusztult műemlékei, *Országjárás. Vendégforgalmi, nyaralási és utazási hetilap*, II. (VII.) (1941) 22, május 30., 5.

legendák, köztük szárnyasoltárok.³⁷ Erre vonatkozó kritikájának éle csak akkor érzékelhető teljes mértékében, ha elolvassuk illető tanulmánya összegzésének lábjegyzetbe iktatott részét. E sorokban ugyanis a szárnyasoltárok területi elterjedését a német kapcsolatokkal magyarázta – de nem a korabeli hivatalos német tudományosság elvárásai szerint, ami a világháború kellős közepén a folyóirat és szerzőjének bátor szabadelvűségére vallott: „Aligha lehet tehát csak a török pusztítással magyarázni azt a tény, hogy a szárnyasoltárok a színmagyar területnek csak szélein és kései példákkal szerepelnek, a központokból pedig még közvetett adatok sem maradtak róluk, viszont elterjedésük gócpontjai meglehetősen pontosan összeesnek azokkal a városi településekkel (Lőcse, Eperjes, Kassa, Nagyszeben, stb.), amelyeket még a legelfogultabb lokálpatriotizmus sem mer a középkori magyar népiség és művelődés fellegvéraiként beállítani. A magyaroknak úgy látszik idegen maradt és ezért nem kellett a németes oltárművészet.”³⁸

2. A bajor Alpoktól a Münchener Magyar Intézetig

1944 novemberében a budapesti kormány kiűrtette a hatósági épületeket. Bogyayt mint a kultuszminisztérium művészeti osztályának miniszteri titkárát beosztották a nyugatra menekítendő múkincsszállítmány mellé, amelynek viszontagságos útja a bajorországi Chiemsee partjainál ért véget 1945 tavaszán. A háború utolsó napjait itt vészelte át feleségével együtt. A házaspár ezután néhány évig Staudach-Egerndach faluban, festői környezetben élt, de a létbizonytalanság fokozódó és mindegyre nyomasztó légkörében (12. kép).³⁹ Bogyay eleinte leg-

12. kép. A Bogyay-házaspár 1945–1951 között.
„Photo Steinhoff”. BhMü, Leihgabe Pießkalla

13. kép. Bogyay a bajor Alpokban. „1945–1951.
Photo Steinhoff”. BhMü, Leihgabe Pießkalla

³⁷ Bogyay–Entz Géza levelezés. Budapest, 1943. február 16. Entz Géza hagyatéka, Budapest. Magántulajdonban. Bogyay a „Kassa” utáni három felkiáltójelet kézírással toldotta be. A szóban forgó tanulmány: BOGYAY (1942/1943), 91–112. A „Gerevich frázis” nyomtatásban látszólag megszelídített kritikájához vö. uo. 95, 6. jegyzet. A Divald „elkes képzelete” révén (uo. 102) *megszárnyasodott* oltárok „elméletének legjobb támasza nem az érvek, hanem éppen a magyar önértetnek hízélgő beállítása volt” (uo. 103, 36. jegyzet).

³⁸ BOGYAY (1942/1943), 111, 64. jegyzet.

³⁹ K. LENGYEL (2004), 84–87.

14. kép. Bogay a bajor Alpokban
(1945–1951). „Photo Steinhoff”.
BhMü, Leihgabe Pießkalla

15. kép. „Lermoos, 1966. febr. 6.”
Emese lányával és síoktatójukkal.
BhMü, 19: Materialsammlung, Fotos (IV), 27.

szívesebben hazatért volna. 1946 és 1948 között kétszer megkísérelte, hogy feleségével együtt fel szálljon a múincsek egy részét Magyarországra visszazállító vonatra. Ebben azonban hivatali és gyakorlati okok mindkét alkalommal megakadályozták.⁴⁰

Az, aki a Balaton-felvidéken nőtt fel, a bajor hegyvidéket talán túl zordnak érzi. Bogay megbarátkozott új természeti környezetével. Ebben bizonyára segítette a régi családi hajónaplóba jegyzett bölcsesség is: „Napsütés vagy zivatar, bátran előre, nem zavar.”⁴¹ Feleségével gyakran járta a természetet, kirándult a hegyekbe. Az egykori vitorlázó megkedvelte a téli sportokat.⁴² Idős korában is rendszeresen sielt (13–15. kép).

Bogay nem a végleges letelepedés szándékával érkezett Bajorországba. Így tudományos munkájának kellékeit, valamint személyes ingóságait alighanem akkor sem vitte volna magával, ha ez elutazásának zavaros körülményei közepette módjában állt volna. Magyarországi magánkönyvtárának és levelezésének azon darabjai, amelyek hagyatékában fennmaradtak, többségükben valószínűleg a háború után kerültek ki hozzá részben bátyja, Bogay Attila segítségével.⁴³ Örömmel tölthette el, hogy köztük voltak kötetek badacsonyi örökségből is. Hiszen ha szóba került nagypja, Pauler Gyula, szerény büszkeséggel említette meg: a „könyvei között nőttem fel”⁴⁴ Ezekből csak néhányat sikerült ugyan kijuttatnia németországi emigrációjába, például a pannonhalmi rendtörtenet zalavári kötetét, ezt azonban még öregkorában is használta.⁴⁵ Az 1988-as budapesti televíziós

⁴⁰ Uő.

⁴¹ Lásd a 20. jegyzetben.

⁴² De a vitorlázást sem hagyta abba. Vö. Bogay–Deér József levelezés. München, 1954. július 11. és 1964. augusztus 26. BhMü 9: Korrespondenz, alte Reihe.

⁴³ Lásd a hagyatékban pl. a *Századok* 1944. évi 7–10. számát (benne Bogay Tamás: Tíz év középkori ásatásainak művészettörténeti eredményei, *Századok*, 78[1944], 488–509), amelyet a fedéllapjára ragasztott címke szerint Bogay Attila a „Budapest XII. Városmajor u. 27/a”-ból küldött öccsének Staudach-Egerndachba.

⁴⁴ Almási (1987), 69.

⁴⁵ Bogay-interjú, 273. Müncheneri hagyatékának könyvtári részében fennmaradt a pannonhalmi kötet is: *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története*, szerk. Erdélyi László; I. Erdélyi László: *A Pannonhalmi Főapátság története*, Budapest, 1902; VII: Füssy Tamás: *A Zalavári Főapátság története*, Budapest, 1902.

interjúban megkérdezték tőle: „Van kire hagynia ezt a könyvet?” Válaszában megnevezte müncheni tudományos otthonát: „Igen, van: a Magyar Intézet, az Ungarisches Institut, aminek én voltam az első vezetője.”⁴⁶ A Münchener Magyar Intézetnek 1962. évi megalapításától 1968-ig igazgatója, azután haláláig elnökségi tagja volt.⁴⁷ „És ingyen csináltam. Értelmét láttam, szükség volt rám azért is, mert ismertem mind a római intézetet, illetve az akadémiát, mind a berlini intézetet.”⁴⁸ Bogyay 1933 nyarán és 1933/1934 telén ösztöndíjjal egy-egy szemesztert töltött a berlini Collegium Hungaricumban, illetve a római Magyar Történeti Intézetben.⁴⁹

A magyarságtudománnyal három évtizeddel később a bajor fővárosban került ismét szoros kapcsolatba. Nem ő kezdeményezte megalapítását, de ő adott programot a müncheni intézetnek, mégpedig abból a szemléletből, amellyel ő már a negyvenes évek végétől kereste és hamarosan megtalálta helyét új szellemi környezetében is anélkül, hogy az otthoniaktól elszakadt volna.⁵⁰

1948 áprilisában, a kapcsolat többéves szünete után, első bajorországi lakhelyéről levelet írt a szintén Hekler-tanítvány Entz Gézának (1913–1993), aki akkor még Erdélyben a Bolyai Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszékének élén tevékenykedett.⁵¹ Bogyay adósnak érezte magát a kolozsvári címre küldött és oda meg is érkezett sorokkal: „Bokros teendőim közepette egy csomó más levéllel együtt a Tiéd is halasztódott, míg a mai posta meghozta megboldogult Balogh Ilonkának [1912–1947] Kolozsvár környéki kőfaragó műhely a 13. században című művedről szóló és az Ethnographia-Népéletben⁵² megjelent ismertetését. Ezzel a pohár betelt és mondhatnám nyálammal kicsordult, hogy ilyen szépen lehet dolgozni a mai világban.” Ugyanis ott, ahova 1945-ben a magyar múkincsszállítmány beosztott kísérőjeként érkezett, a háborús károk következtében „majdnem lehetetlen könyvekhez hozzájutni”, miközben ő maga a „Magyar Visszaszolgáltatási Misszió” nélkülözhetetlen szakértőjeként – feleségével együtt – „olyan hivatalosan nyugatosi minőségben”⁵³ tartózkodik „még mindig kint”. Mindezen bizonytalansági tényezők ellenére „igyekszem bele nem nyugodni az élve eltemettetésbe és csinálni valamit” – folytatódik a tetterős bizakodásról tanúskodó levél. Írójának jó hangulatát döntően növelte a több határon túlról érkezett iromány: „Gondolhatod, hogy mint vén csatalovat a trombita szó, úgy vilányozott fel cikked ismertetése. Így gyorsan felaprítottam az épp esedékes tűzifamennyiséget, méla undorral elvettem a válaszolásra és megírásra váró egyéb levelek kísértését és neki ültem eme írásnak. Géza, ha van rá mód, [...] küldjél egy különnyomatot. Gyulafehérvár és Ják viszonya különösen izgat, hiszen erről jáki elkövetményemben nem egy helyen hullajtottam el écaimat.” Végül közli, hogy jáki kisonográfiját németül „modernizálni” szeretné, és hogy a Porta Speciosa témájában francia irányú szakmai kapcsolatokat keres.⁵⁴

Bogyay 1945 és 1951 között magyar múkincsszakértői és egyéb alkalmi munkáiért járó illetményből, aztán német munkanélküli segélyből élt.⁵⁵ Amint az idézett levélből kiolvasható, mégis eltökélte, hogy folytatja történettudósi tevékenységét, és kapcsolatban marad a leereszkedő vas-

⁴⁶ BOGYAY-interjú, 273. Végül könyv- és irathagyatékának java került ebbe az intézetbe, amely a hagyaték másik értékes részét Budapesten őrző akadémiai Művészettörténeti Intézettel szorosan együttműködik annak érdekében, hogy a 20. századi magyar tudománytörténet forrásainak e tárházából minél több dokumentum váljon a kutatás közkincsévé.

⁴⁷ VÖ. K. LENGYEL (2004), 95–102.

⁴⁸ A művészettörténészek szellemi köztársaságának professzora, in GYÖRFFY (1998), 249.

⁴⁹ K. LENGYEL (2007), 118–119.

⁵⁰ Uo., 119–125.

⁵¹ MAROSI Ernő: Entz Géza, 1937–1993, *Magyar Szemle*, 2(1993), 714–724.

⁵² ENTZ (1946); BALOGH (1947).

⁵³ VÖ. K. LENGYEL (2004), 85–86.

⁵⁴ Bogyay–Entz Géza levelezés. [Staudach]–Egerndach, 1948. április 13. Entz Géza hagyatéka, Budapest. Magántulajdonban. A levél túldoldala borítékként szolgált, rajta a kolozsvári postahivatal pecsétje olvasható.

⁵⁵ K. LENGYEL (2004), 84–87.

16. kép. A Müncheni Magyar Intézet első székhelyén (Rosenheimer Str. 141), 1960-as évek közepe. Megjelent: BOGYAY Tamás: A magyar tudomány és kultúra műhelye külföldön, *Magyarok* [Köln], 7(1965)/2, 1.

függönyön túl maradt pályatársaival. Ugyanakkor tudatosult benne, hogy a jövőben elsősorban külföldi környezetben, főleg német szakmai körök felé fordulva kell ápolnia a *magyar hírnevet*. Már korai emigrációs levelezése és írásai tükrözik azon igényét, hogy magyar tudósként nem magyar szakmai körökben is hallassa szavát. Az ötvenes évek elejétől rendszeresen szerepelt nyugati konferenciákon és folyóiratokban.⁵⁶ Így elégséges alkalma volt megbizonyosodni afelől, hogy az 1930-as években berlini és római ösztöndíjasként szerzett tapasztalatait a világháború utáni Németországban is értékesítheti.

Ezt a müncheni intézetben általában általa tette, hogy a politikamentes tudományosság-hoz hozzárendelte a nemzetközi, főleg német betájolás és a szakágazatok közötti együttműködés vezérelvét (16. kép).⁵⁷ Mivel az alapítók magyar emigránsok voltak, akik között nem csak tudományművelők akadtak, érthető, hogy a kezdetekben politikai szándékok is átszöttek célkitűzéseiket. „De én már a megnyitón hangsúlyoztam – emlékeztetett Bogay évtizedekkel később –, hogy ez az intézet csak akkor lesz életképes, ha integrálni tudjuk a német tudományos életbe.”⁵⁸ Ehhez éppúgy szüksége volt az illető befogadó készségre, mint – saját térélen – a betago-lódási hajlamra. Ezért igazgatósága idején az integrációs program magyar eszmei támogatásáról is gondoskodnia kellett. Az intézet körüli emigráns szövetségeiben Deér József (1905–1972) volt a tudósi körben

⁵⁶ K. LENGYEL (2005), 490–497.

⁵⁷ K. LENGYEL (2004), 95–102.

⁵⁸ A művészettörténészek szellemi köztársaságának professzora, in GYÖRFFY (1998), 250.

legerősebb támasza.⁵⁹ Fél évvel az alakuló ülés után így számolt be a Bernben kutató és oktató középkortörténész professzornak az intézet teendőiről: „Gyakorlati célja és lehetősége egyelőre: 1. Német akadémikusokat és sajtóembereket tárgyilagos információkkal ellátni; 2. e célból kapcsolatot teremteni idekint élő magyar és nem magyar specialisták közt; 3. rendelkezésre állni minden kinti magyar tudósnak, diáknak, ha németországi anyagot stb. keres; 4. elősegíteni magyar tárgyú és érdekű tudományos publikációkat és részben publikálni is.”⁶⁰

Bogyay a maga határokön átnyúló kapcsolatrendszerét szerteágazóan terjedelmes levelezése mellett konferenciaszerepléseivel alakította ki, ápolta és bővítette. Számos publikációja nyugati tudományos ülésszakokra készített előadásaiból kerekedett ki.⁶¹ A meghívásoknak különösen szívesen tett eleget akkor, ha a konferencián Magyarországról kiutazó kollégával találkozhatott. Ő maga negyven éven át, 1985-ig nem látogathatott Magyarországra (17. kép).⁶²

Bogyay Tamás nemzetközi ismeretségi körének egyik érdekessége, hogy kiterjedt a délszláv térségre is. Élete végéig kutatót kedves témáinak egyikében Johannes Aquila tűnik elő a késő 14. századi szlovén–magyar határvidéken. A stájerországi származású falfestő és építész Bántornyán (Turnišče, Szlovénia), Veleméren és Mártonhelyen (Martjanci, Szlovénia) hátrahagyott művei legkésőbb 1939-től foglalkoztatták.⁶³ 1948-ban, immár bajorországi falujában, több levelet váltott róluk a Pécsen élő Holub Józseffel (1885–1962).⁶⁴ Az egyikben kitért a bántornyai Bánfi-képek azonosítására: „A kérdéses festményt France Stelè [1886–1972], a ljubljainai egyetem művészettörténet professzora fedezte fel még régebben, műemlékvédői működése idején. Sajnos az akkori plébános magatartása következtében megőrizni nem sikerült, részben elpusztult, részben újra bevakolták, de szerencsére le lett fényképezve. Én a fényképek alapján azonosítottam már vagy 5 évvel ezelőtt az ábrázoltakat és Stelèvel megállapodtunk, hogy közös cikkben publikáljuk a képet is, amely a méretben legnagyobb ilyenfajta u. n. »fogadalmi kép« volt Szlovéniában, továbbá a megfejtést is. Ez utóbbi az én részem. A dolgozat a szlovén művészettörténeti társaság folyóiratában jelenne meg.”⁶⁵ Meg is jelent 1951-ben, szerzőtársa anyanyelvén.⁶⁶

E közös munka szellemiségéről és személyes szakmai fejlődésében megnyilvánuló hatásáról még abban az évben így számolt be Deér Józsefnek: „Nekem nagyon tetszik az az igazán objektív szellem, amellyel pl. a magyar vonatkozásokat kezeli, és amit a »nagy népeknél« sokszor hiába keresünk. Igaz, hogy melyik né-

17. kép. „Ravenna, Congresso d’Archeologia Christiana – Bogyay Tamás, Prof. Talbot-Rice, Mrs. Talbot-Rice, Kádár Zoltán”. BhMü, Leihgabe Piefßkalla

⁵⁹ Vö. K. LENGYEL (2011), 241–244.

⁶⁰ Bogyay–Deér József levelezés. [München], 1963. június 13. BhMü 9: Korrespondenz, alte Reihe.

⁶¹ Válogatott bibliográfiai utalásokkal K. LENGYEL (2007), 120, 21. jegyzet.

⁶² K. LENGYEL (2007), 128–130.

⁶³ K. LENGYEL (2005), 502. Vö. pl. BOGYAY (1942/1943), 111, 64. jegyzet.

⁶⁴ Bogyay–Holub József levelezés (1948). BhMü 10: Korrespondenz, alte Reihe.

⁶⁵ Bogyay–Holub levelezés. [Staudach-Egerndach], 1948. szeptember 3. Uo.

⁶⁶ STELÉ–BOGYAY (1951).

18. kép. France Stelè (1886–1972).
Stelè–Bogyay. Ljubljana, 1956. március 31.
Képeslap, recto.
BhMü 12: Korrespondenz, alte Reihe

met művészettörténész lett volna képes arra, hogy Nyugat-Magyarország elcsatolásakor emiatt megtanuljon magyarul? [...] Stelè a vendvidék elcsatolása után vette magának a fáradságot, és megtanult magyarul olvasni. Erre fel tartottam én is illőnek, hogy Zalavár miatt megtanuljak szlovénul és mondhatom, nem bántam meg. Szinte egy új világ tárult fel, amit nagyon kár, hogy otthon annak idején olyan kevesen ismertek. Épp a közvetlen szomszédainkról, sőt pl. a horvátok esetében sorstársainkról nem volt fogalmunk.⁶⁷ Az itt említett 9–10. századi Zalavár és a területén épült bazilika történetét a negyvenes évek elejétől vizsgálta. Emigrációjában ebben a – szintén mindvégig nagy becsben tartott – témában kezdte meg, pontosabban: folytatta munkálkodását.⁶⁸

Bogyay szlovén kapcsolataiban később is viszonyítási alapot talált. Tíz évvel a Stelével írott tanulmánya megjelenése után ismét Deért avatta be nézeteibe. Előbb néhány keresetlen szóval külföldre szakadt román és szlovák történészek munkáit jellemezte: „Hajmeresztő anakronizmusokat hallani és olvasni. [...]

Minél kisebb egy náció, annál nagyobbra fújja fel magát a múltban.” Majd hozzáfűzte: „Talán csak a szlovének a ritka kivételek, akik elismerik, hogy mástól is kaptak valamit.”⁶⁹ Bogyay erről jó hangulatú személyes találkozások alkalmával is meggyőződhetett. A képeken látható France Stelével és Andela Horvattal (1911–1985) éveken át levelezett is: Stelével németül és szlovénul, Horvattal szlovénul (18–20. kép).⁷⁰

A Steléhez fűződött kollégialis barátságának, egyszersmind saját nemzetközi önbetajolásának súlyát jelzi 1954-ben Svetozar Radojčićnak (1909–1978) németül írott levele is. Ebben a szerb művészettörténész két évvel korábban az esztergomi Porta Speciosáról német nyelven megjelent tanulmánya⁷¹ végkifejletét nyugtázva a „nemzetek felett ápolt művészettörté-

19. kép. Stelè–Bogyay. Ljubljana, 1956. március 31.
Képeslap, verso. BhMü 12: Korrespondenz, alte Reihe

⁶⁷ Bogyay–Deér levelezés. Staudach-Egerndach, 1951. október 7. BhMü 9: Korrespondenz, alte Reihe.

⁶⁸ K. LENGYEL (2007), 128, 132–133.

⁶⁹ Bogyay–Deér levelezés. München, 1961. március 31. BhMü 9: Korrespondenz, alte Reihe.

⁷⁰ Bogyay–Stelè levelezés (1948–1961). BhMü 12: Korrespondenz, alte Reihe; Bogyay–Horvat levelezés (1958–1960, 1977). BhMü 10: Korrespondenz, alte Reihe; 14/2: Korrespondenz, neuere Reihe.

⁷¹ RADOJČIĆ (1952).

net szükségességét” méltatta. Itt utalt a Stelével oly gyümölcsözőnek bizonyult együttműködésére, valamint ennek saját eredményeire, a szlovén szaklapban megjelent két dolgozatra.⁷² „Nincs háború, összeomlás, rendszerváltás – zárta levelét –, amely ezt az együttműködést megszakítani vagy zavarni tudná. Hiszen nem az a cél, hogy egyes kutatóknak igaza legyen, hanem az, hogy megállapítsuk a történeti igazságot.”⁷³

Bogyay ezt a szellemiséget honosította meg a Münchener Magyar Intézetben. Köszönet járt érte, amelyet a bajor fővárosban dolgozó munkatársai és társintézményeket vezető kollegái, valamint – professzori cím nélkül szerzett – tanítványai 80. születésnapján, 1989 áprilisában is kinyilvánítottak. Aki jelen volt, emlékszik, mennyire jól esett neki, hogy az egybegyűltek végigtekintve igazolva látta egyik szakmai alapelvét, amelyet néhány évvel később utolsó, az intézetben készült interjújában személyes életútjára is vonatkoztatva így foglalt össze: „...egy olyan történész, aki nemzetközi távlatban gondolkodik – és én ezt csináltam, sosem csak hungarocentrikusan gondolkoztam és néztem a művészetet –, az sosem lesz egészen hazátlan.”⁷⁴ Az intézeti fogadón megjelent az emigráció kulturális élvonala és a német *Osteuropaforschung* több mérvadó képviselője. Ilyen körben érezte magát külföldön is otthon. Egy évvel korábban sugárzott budapesti televíziós beszélgetésében is elmondta, hogy miért: „(...honvagyat nem éreztem, mert általában az a tapasztalatom, hogy aki szakmailag valamiképp megtalálja a külföldi szakkörökkel a kapcsolatot, akkor ilyenféle problémák nincsenek.)”⁷⁵

20. kép. „Zadar – Sr. Kisevan. Stelè bácsival és Anđela Horvattal”
[1968. szeptember]. BHMÜ, Leihgabe Pießkalla

3. A Szabad Európa Rádiótól a történeti igazság kereséséig

Bogyay az 1948-as magyarországi kommunista hatalomátvétel után fokozatosan mondott le a hazatérésről. 1951 elején már az amerikai kivándorlással bajlódott. A magyar tudomány és tudománytörténet csak hálás lehet azért, hogy e tervének nem kellett megvalósulnia. 1952 januárjában a müncheni Szabad Európa Rádió az elsők között alkalmazta a magyar osztályon. Így időközben egy leánygyermekkel megszapordott családjával a bajor fővárosba költözhetett és elfogallhatta állását, amelyből 1974-ben ment nyugdíjba (21–22. kép).⁷⁶

Rádiós alkalmazásával végképp emigránssá vált. Egyúttal végleg berendezkedett a magán tudói pályán, amelyről – mint fent láttuk – a Münchener Magyar Intézet programadó, de tiszteltbéli igazgatójaként sem térhetett le. A Szabad Európa Rádióban emlékezete szerint „az újságírók általában politikusok voltak, ellenben elég kevesen voltunk, akik a kultúrát képviseltük”⁷⁷ Hasonló képet közvetít az intézményről Borbándi Gyula, a magyar részleg monográfusa, aki szintén a legelső között került munkatársi állományába.⁷⁸

⁷² A fennebb említett Johannes Aquilával – STELÉ–BOGYAY (1951) – a másik a zalavári ásatásokkal foglalkozik: BOGYAY (1952).

⁷³ Bogyay–Radojčić levelezés. München, 1954. január 17. BHMÜ 12: Korrespondenz, alte Reihe. A levél tartalmi összefüggéseihez K. LENGYEL (2007), 133–135.

⁷⁴ A művészettörténészek szellemi köztársaságának professzora, in GYÖRFFY (1998), 256–257.

⁷⁵ BOGYAY-interjú, 272.

⁷⁶ K. LENGYEL (2007), 125–127.

⁷⁷ A művészettörténészek szellemi köztársaságának professzora, in GYÖRFFY (1998), 247.

⁷⁸ BORBÁNDI (1996).

21. kép. „München, 1952?”. BHMű, Leihgabe Pießkalla

22. kép. A Szabad Európa Rádióban (?), az 1950-es években. BHMű, Leihgabe Pießkalla

Bogyay azonban nem pusztá megélhetési munkahelynek tekintette irodáját a müncheni Angol Kertben. Külső körülményeihez alkalmazkodva saját szakmai céljait sem vesztette szem elől. „Jó ideig én szerkesztettem a nemzetközi sajtószemlét, mert azok közé tartoztam, akik a nemzetközi sajtót tudták olvasni, és úgy látszik, volt bennem annyi zsurnalisztikai véna is, hogy tudtam, hogyan kell azt »beadni«. Borbándi Gyula később azt mondta, hogy én tudok írni is, tehát inkább szerkesztőségben van a helyem. Így kerültem a dokumentációs osztályról a szerkesztőségbe.”⁷⁹ Rendszeresen tudósított tudományos könyvújdonságokról és konferenciákról. Általában kulturális műsorokat szerkesztett szülőhelyét és filozófus nagybátyját idéző álneven. *Köszegi Ákos* rádiós publicisztikáját gyakorta olyan szempontokra építette, amelyeket német nyelvű tudományos írásaiban elmélyített, illetve az utóbbiakban vetett fel rádiós népszerűsítésük előtt. *Szabadeurópás* munkásságának jelentős terméke két sokrésztes, az évek során többször megismételt sorozata Magyarország történelméről: a *Kalendárium* és a *Történelmünk útja*,⁸⁰ amelyeknek általa is elveszettek hitt gépiratai halála után kerültek müncheni hagyatékába.⁸¹ Kiadásuk érdemleges feladat lenne. Bogyay tehát tudósként is élt a rádió kínálta lehetőségekkel. „Úgyhogy a német [...] akadémikus tudományos életbe való beilleszkedés ezen a módon elég könnyen ment, és a Szabad Európa is jó hely volt ilyen szempontból.”⁸²

Egyszer mégis el akarta hagyni a Rádiót. 1956. november 4-én, a forradalom elleni második és végzetes szovjet támadás napján aláírta azt a nyilatkozatot, amellyel a magyar osztály 32 munkatársa bejelentette: „amennyiben a magyar szabadságharc elbukik és a nyugati nagyhatalmak hathatós fellépésének és segítségének elmaradása is hozzájárul ügyünk bukásához, akkor állásunkról azonnali hatállyal lemondunk” (23. kép).

A címzett, Gellért Andor (1907–1990) főszerkesztő átvette, de megjegyzések nélkül irataihoz csatolta a szöveget, és később sem tért vissza rá. Az aláírók pedig másnapról hallgatólagosan semmisnek tekintették bejelentésüket.⁸³ De már szándékukból is kitetszik, hogy felismerték: a kommunizmus elleni szóbeli harcukat igen szűk határok között kell folytatniuk. Ez a kijózanodás középtávon azt eredményezte, hogy a magyar emigrációban a hagyományos politikai feladatok mellett megerősödtek a kulturális célkitűzések. Ebből az eszmei átértelmeződésből jött létre később a Müncheni Magyar Intézet is.⁸⁴

Bogyay a hidegháború azon két meleg hetében volt bizakodóbb hangulatban is, mint a közösségi felmondás napján – annak ellenére, hogy berni levelezőtársa, Deér József négy nap-

⁷⁹ A művészettörténészek szellemi köztársaságának professzora, in GYÖRFFY (1998), 247.

⁸⁰ BHMű 162–172: Eigene Publikationen.

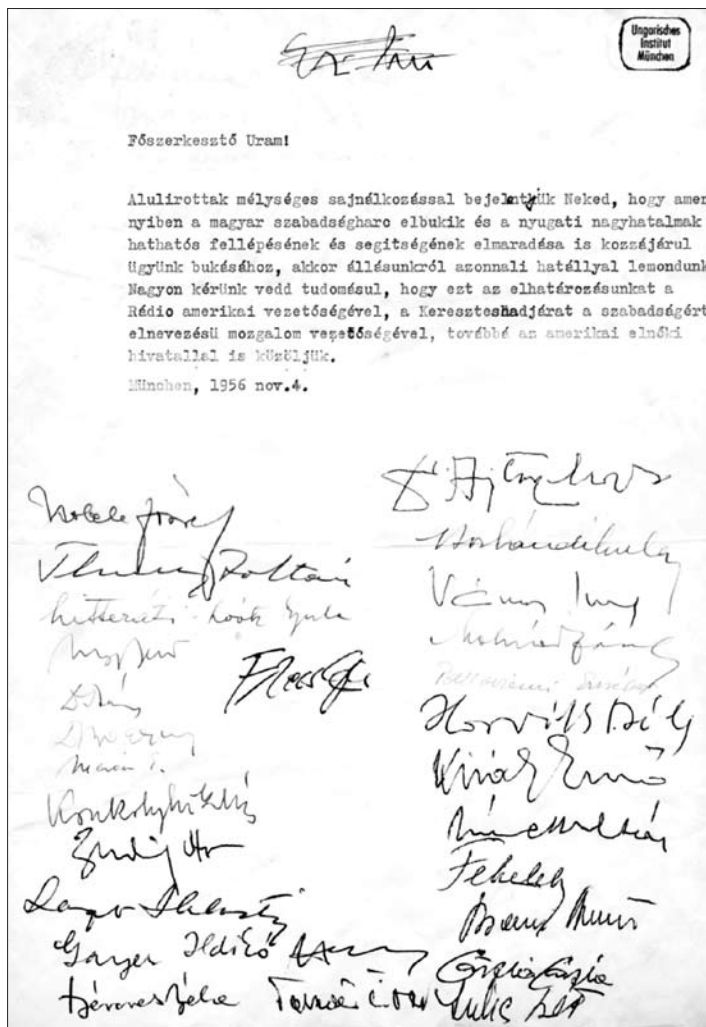
⁸¹ K. LENGYEL (2007), 126.

⁸² A művészettörténészek szellemi köztársaságának professzora, in GYÖRFFY (1998), 247.

⁸³ Amint Borbándi is, aki rádiótörténetében megemlíti az esetet: BORBÁNDI (1996), 227–228.

⁸⁴ Vö. BORBÁNDI (1985), 309, 311, 447–448.

pal a forradalom kitörése után baljós előérzetét osztotta meg vele: „...Ami elsősorban kétségbeejt, az a Nyugat mérhetetlen közömbössége a szabadság ügye és az emberélet iránt. Pineau úrnak a ma reggeli NZZ-ben [Neue Zürcher Zeitung – K. L. Zs.] megjelent nyilatkozata⁸⁵ mélyen felháborító. Ha egyszer még lesz szabad Magyarország, nem felejthetjük el a francia magatartást. A »Nyugat« ebben az esetben is annak mutatja magát, aminek régóta látom: nem az ideálok és szolidaritás közössége, hanem a sörivők, jégszekrény-tulajdonosok és totódrukkerek civilizációja. Nyugati segítség nélkül pedig előbb-utóbb összeomlik az ellenállás.”⁸⁶ Bogyay öt nappal a második szovjet betörés előtt válaszolt. Szavai óvatos bizakodásról tanúskodtak: „...Csak röviden írhatok, mert gondolhatod, hogy most nálunk éjjel-nappal folyik a munka. A Pineau-k valóban olyanok, ahogy jellemezted őket, de Nehru még talán alattuk van. Ahogy az itteniek és az osztrákok reagáltak, annál meghatóbb. Amióta itt élünk, ilyen segélyakciót még nem láttunk, pedig a németek értenek hozzá. Mi persze óráról órára élünk és dolgozunk, annyi bizonyos, a hazaiak teljesítménye minden képzeletet felülmúl. Az egész program felfordítva, az én reggeli kalendáriumom⁸⁷ az egyetlen, ami mindig megy, Mátyás királyoddal is meg kell várjunk a helyzet normalizálódását. Adja Isten, hogy ami elkezdődött, így folytatódjék. Remélni lehet azok után, amik történtek.”⁸⁸ Az, ami ezután történt, Deér igazolta, aki két héttel a forradalom leverése után a szokásukhoz híven szakmai tárgyú levelezésbe a következő napi politikai megjegyzést illesztette be: „Sötét diagnózisom a Nyugat magatartásáról sajnos helyesnek bizonyult; még a diplomáciai lehetőségeket sem merik kihasználni, úgy félnek a ruszrik-

23. kép. A Szabad Európa Rádió magyar munkatársainak felmondólevele. München, 1956. november 4. Eredeti példány, recto. Bogyay aláírása a bal hasáb hatodik sorában. MMI Kt, Ölvedi János hagyatéka, 10.

⁸⁵ Christian Pineau 1956 és 1958 között francia külügyminiszter volt. Valószínűleg a *Neue Zürcher Zeitung* 1956. október 26-i híryanagáról van szó, amely Pineau azon véleményét tartalmazta, hogy a „nyugati hatalmak hibát követnének el, ha arra spekulálnának, hogy a csatlósok kiválnak az orosz táborból, és ilyen értelemben tüntetni kezdenének”. Idézi Holger FISCHER: Ungarn 1956 in den zeitgenössischen westdeutschen Medien. Lásd http://zeitgeschichte-online.de/portals/_ungarn1956/documents/fischer_wdtppresse56.pdf (2012. március 6.).

⁸⁶ Deér–Bogyay levelezés. Bern, 1956. október 27. BMü 9: Korrespondenz, alte Reihe.

⁸⁷ Lásd 80. jegyzet.

⁸⁸ Bogyay–Deér levelezés. München, 1956. október 31. BMü 9: Korrespondenz, alte Reihe.

tól. Szépen elfogják ismerni a gyilkosok kormányát; a sportbojkott stb. sem fog soká tartani, talán az egyetlen Svájc kivételével.⁸⁹

Nyolc hónappal később Komjáthy Miklós (1909–1993) történész, levéltáros Bécsbe utazott – „legálisan”, amint ottani szállásáról Bogaynak küldött levelében hangsúlyozta. Akkoriban tudvalevőleg magyar értelmiségiek tízezrei hagyták el törvénytelenül a forradalom helyszínét, menekültek nyugati emigrációba. Komjáthy az osztrák állami levéltárban kutatott, majd visszatért Magyarországra. Hazautazása előtt bizalmas kérdéssel fordult a müncheni emigránshoz: „Ha

üzennivalód van, vagy tudsz pár sort írni arról, mi a véleményed a mi, otthon maradt magyarok sorsáról és leendő magatartásáról, mielőbb válaszolj a borítékon jelzett címre.”⁹⁰

E megkeresés – és a válasz – fényt derít arra a magyar irányú kapcsolat-tartási módra, amelyre Bogay a vasfüggöny nyugati oldalán kényszerült. A Szabad Európa Rádió munkatársaként Magyarországon több mint három évtizeden át nem publikálhatott. Ugyanazon politikai okok miatt sem rádiószerkesztőként, sem a Müncheni Magyar Intézet igazgatójaként nem került be a magyarországi nyilvánosságba. A közlési és beutazási tilalommal megszakított kapcsolatai azonban tovább éltek postai úton művészettörténészekkel, történészekkel, régészekkel és nyelvészekkel lebonyolított személyes eszmecsereiben – még akkor is, ha a küldeményeket jó ideig, főleg az 1950–1960-as években rendszeresen egy müncheni közvetítő révén, vagy a magyarországi levélíró külföldi útjának címéről kapta kézhez, lehetőség szerint ugyanoda küldve választ.⁹¹

Az itt szemléltetett eset tartal-

milag is beszédes. E levélváltás a müncheni közvetítő⁹² megnevezése után a következő sorokban csengett ki: „A leveled végén feltett kérdésre nagyon nehéz felelni. Ezt Ti bizonyos tekintetben jobban tudjátok. Mint historikusnak Szent Ágoston (ha jól emlékszem) verséből idézhetnék: »Mind, akik a békére vágytok, keressétek az igazságot.« Az anyagkutatás és közzétételben látjuk mi idekintről a hazai munka legfőbb értelmét és igazi lehetőségét. Tudom, hogy sokszor

München, 1957 június 5.

Kedves Barátom!

Sietek felelni leveledre, amely éppúgy megörvendeztetett, mint ahogy meglepett. Hogy fejben könnyebben el tud vinni a hirt, pontokba foglalom mondanivalómat:

1. Baranyainénak és másnak is készséggel küldök könyvet, csak üzenje meg Münchenben élő huga útján, hogy mire volna szüksége, legalábbis a témát, ha címet nem tud. Ugyanezt már üzentem neki Percsényi Dedi útján is, de nem tudom, Dedihez eljutott-e levelem, amit francia- és olaszországi útja alatt irtam neki.

2. Széret kérnélek, tudásá Dediével is, hogy igen köszönöm küldeményeit. Ha nem kapta volna meg Pálincás Laci ~~utj~~ címére irt leveletem, akkor megismétlem, hogy a kért cím, amelyen elérhetnek: Prof. Dr. Fritz Valjavec, Direktor des Südost-Instituts, München 15, Güllstr.7.

Ennyi az üzenet. A leveled végén feltett kérdésre nagyon nehéz felelni. Ezt Ti bizonyos tekintetben jobban tudjátok. Mint historikusnak Szent Ágoston /ha jól emlékszem/ verséből idézhetnék: "Mind, akik a békére vágytok, keressétek az igazságot". Az anyagkutatás és közzétételben látjuk mi idekintről a hazai munka legfőbb értelmét és igazi lehetőségét. Tudom, hogy sokszor le kell írni exponáltabb helyen levő embernek olyant is, amit másutt esze ágában sem volna leírni, de az ilyen rendszerint úgy le lehet szedni a munkáról, mint a kihűlt huslevesről a zsírt. /A hasonlatot tudtommal egy élenjáró szovjet tudós találta ki saját marxista-leninista megnyilatkozásai számára./ Annyi bizonyos, a tudósok nem rohamcsapat, de a jövőnek mégis ők dolgoznak.

Kivánok jó munkát és sok szerencsét. Légy szives, üdvözlöd nevemben a szinte elsüllyedt barátokat, Berlász Jenőt, Csapodi Csabát, A levél cím úgy sejtem Deéd Ferivel, a piktórral azonos, add át nekik is meleg üdvözlömetem.

Igaz barátsággal
köszönt

Ungarisches Institut München
Bibliothek, Sondersammlungen
Nachlaß Bogay

24. kép. Bogay–Komjáthy. München, 1957. június 5. Eredeti másolat.
BhMü 11: Korrespondenz, alte Reihe

⁸⁹ Deér–Bogay levelezés. Bern, 1956. november 17. Uo.

⁹⁰ Komjáthy Miklós [Budapest]–Bogay levelezés. Bécs, 1957. június 3. Boríték és levél eredetije. BhMü 11: Korrespondenz, alte Reihe.

⁹¹ K. LÉNGYEL (2007), 129.

⁹² A Südost-Institut igazgatója, Fritz Valjavec, a nemzetiszocialista rendszer iránt 1945-ig elkötelezett történész, az ötvenes évek németországi Délkelet-Európa-kutatásának egyik meghatározó egyénisége: GRIMM (2004); OROSZ (2001).

le kell írni exponáltabb helyen levő embernek olyant is, amit másutt esze ágában sem volna leírni, de az illet rendszerint úgy le lehet szedni a munkáról, mint a kihűlt húslevesről a zsírt. (A hasonlatot tudtommal egy élenjáró szovjet tudós találta ki saját marxista-leninista megnyilatkozásai számára.) Annyi bizonyos, a tudósok nem rohamcsapat, de a jövőnek mégis ők dolgoznak." A *rohamcsapatos* negatív hasonlat 1957 kora nyarán nyilván a levirt forradalomra célzott, élesen körvonalazva a mondatba beépített ellenpólusát, a tudományos munka időszerű és elkövetkező értelmébe vetett bizalmat (24. kép).

Bogyay 33 évvel később, díszdoktori ünnepélyén tartott beszédében ismét idézte az egykor Komjáthy-nak tanácsként küldött Szent Ágoston-i verssorokat – ezúttal azonban pontosan, majd első saját, módosított változatát: „Az elmúlt tíz-tizenöt évben többször számot kellett adnom arról, hogy mit is csináltam. Nekem szegezték a kérdést is, hogy miért. Ezeket elgondolkozva egyre gyakrabban jutott eszembe Szent Ágoston himnuszának kezdő és záró sora, amely – emlékezetem szerint Babits Mihály fordításában – így szól: »Mind, akik békére vágytok, nézzétek az igazságot.«⁹³ Rá-

jöttem azonban, hogy a sor második felére rosszul emlékeztem. Úgy járt a fejemben, hogy »mind, akik békére vágytok, keressétek az igazságot«. A nagy ókeresztény filozófusnak az örök, abszolút igazságra vonatkozó gondolata mintegy a földi realitás szintjére leszállítva élt bennem. A békét, amiről szó van benne, azt – úgy érzem – megértettem, sőt tapasztaltam, meg is éltem.”⁹⁴ Bogyay most, az 1990-es évek legelején, 1950-es évekbeli önmagát is megszólaltatta (25. kép). És mint ha restellte volna a mindenekelőtt igazságkereső, és éppen ezért kétkedésre mindig kész tudós mindent megkérdőjelező alkatát: „Be kell vallanom ugyanis, hogy szembekerülve problémákkal jóformán mindig a bíráló kritika, az ellentmondás szelleme volt nálam a kiindulópont.” A következő mondatban tisztázta, hogy a *termékeny ellentmondás* híve, amelyre őt fiatalkorában nevelték:⁹⁵ „De a vitában ellenfeletem sosem tekintettem ellenségemnek. Valahogy megértettük, hogy közös a célunk, ugyanazt keressük: az igazságot. Márpedig az emberi békesség nem mozdulatlan, tétlen nyugalom, hanem cselekvő emberek harmóniája kölcsönös megbecsülés és szeretet alapján. Így történhetett, hogy véleménykülönbségek, ellentétek igazi, emberi barátságához vezettek.”⁹⁶ E számvetés végül időtlen érvényű szakmai hitvallássá teljesedett ki. Bogyay a díszdoktori pulpituson az ókeresztény himnusz kedvelt sorait még egyszer módosította. Immár utolsó egyéni változatával a *jövőnek dolgozó* történész közösséget biztatta: úgy is művelhetjük békésen ezt a tudományát, hogy keressük ugyan, de nem találjuk meg mindig a valamennyi érintett számára elfogadható történeti igazságot – és mégis leírjuk anélkül, hogy eszmecszerénk ezt megsínylené. „Épp ezért most, amikor hálás köszönetet mondok az Eötvös Loránd Tudományegyetemnek a megtisztelő kitüntetésért, mindenkinek, aki, akárcsak én, a múlt

25. kép. „Kufstein”. Bogyay Tamás emigrációja első szakaszában, az 1950-es években.

BhMü, Leihgabe Pießkalla

⁹³ Szent Ágoston, „Psalmusa az eretnekek ellen” („Psalmus contra partem Donati”) első, illetve utolsó sora latinul és Babits Mihály fordításában: „Omnes qui gaudetis de pace, modo verum iudicate!” / „Mind, akik Békére vágytok, nézzétek az Igazságot!” *Amor Sanctus. Szent szeretet könyve. Középkori himnuszok latinul és magyarul*, fordította és magyarázta BABITS Mihály, Budapest, ²1988, 52–53.

⁹⁴ Bogyay Tamás beszéde budapesti díszdoktorrá avatásán. Kiemelés az eredetiben. Lásd a 6. jegyzetnél.

⁹⁵ Lásd a 11. jegyzetnél.

⁹⁶ Bogyay Tamás beszéde budapesti díszdoktorrá avatásán (lásd a 6. jegyzetnél).

valósága után érdeklődik, azt keresi, idestova hat évtizedes fáradozásaim tanulságát a Szent Ágoston-i verssor parafrázisában foglalhatom össze: „»Mind, akik békére vágytok, keressétek, nézzétek és írjátok az igazságot!«⁹⁷

BIBLIOGRÁFIA

- ALMÁSI (1987) – Bemutatjuk Bogyay Tamás Münchenben élő magyar történést. Bogyay Tamás munkáinak válogatott bibliográfiája. A beszélgetést készítette: ALMÁSI Tibor, *Aetas*, 5(1987)/1, 68–79.
- BALOGH (1947) – BALOGH Ilona: Entz Géza: Kolozsvár környéki kőfaragó műhely a XIII. században, *Ethnographia*, XVIII (1947), különlenyomat.
- BOGYAY (1924) – BOGYAY Tamás: A Hoch-Lantsch megmászása. (A nagykanizsai 74. „Törekvés” cserkészcsapat ausztriai táborozásából. 4 képpel), *Turisták Lapja*, 36(1924)/4–6, 49–53.
- BOGYAY (1932) – BOGYAY Tamás: *A művész a korai középkorban*, Budapest, a szerző kiadása, 1932.
- BOGYAY (1942/1943) – BOGYAY Tamás: Adatok a középkori magyar oltárdíszítő művészet történetéhez, *Regnum. Egyház-történeti évkönyv*, 5(1942/1943), 91–112.
- BOGYAY (1944) – BOGYAY Tamás: *A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna* (Művészettörténeti összefoglalás és vezető a két templom megtekintéséhez), Szombathely, Martineum Könyvkiadó RT, 1944.
- BOGYAY (1952) – Tamás BOGYAY: Izkopavanja v Zalavaru in njihova zgodovinska razlaga, *Zbornik Za Umetnostno Zgodovino*, n. v. 2(1952), 211–248.
- BOGYAY-interjú – Televíziós interjú Bogyay Tamással [Budapest, 1988. augusztus 16. Készítette SZÉNÁSI Sándor, MAROSI Ernő, LACZKÓ Ibolya], *Ars Hungarica*, 22(1994), 259–276.
- BORBÁNDI (1985) – BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyletem, 1985.
- BORBÁNDI (1996) – BORBÁNDI Gyula: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története*, Budapest, Európa, 1996.
- ENTZ–GERŐ (1958) – ENTZ Géza–GERŐ László: *A Balaton környék műemlékei*, Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, 1958.
- ENTZ (1946) – ENTZ Géza: *Kolozsvár környéki kőfaragó műhely a XIII. században*, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1946.
- GRIMM (2004) – Gerhard GRIMM: Georg Stadtmüller und Fritz Valjavec. Zwischen Anpassung und Selbstbehauptung, in *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*, Hgg. Mathias BEER–Gerhard SEEWANN, München, R. Oldenbourg Verlag, 2004, 237–255.
- GYÖRFFY (1998) – GYÖRFFY László: *Tiroli muskátli magyar erkélyen. Huszonegy beszélgetés nyugati magyarokkal*, Budapest, Mundus, 1998.
- K. LENGYEL (2004) – Zsolt K. LENGYEL: Umwege eines Gelehrtenlebens. Aus der Biographie Thomas von Bogyays (1909–1994), *Ungarn-Jahrbuch*, 27(2004), 81–111.
- K. LENGYEL (2005) – Zsolt K. LENGYEL: Thomas von Bogyays Hungarologie im Exil 1945–1994: Reichweite und Wirkungen. Eine Fallstudie über grenzüberschreitende Wissensvermittlung zwischen Deutschland und Ungarn, in *Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung. Das deutsch-ungarische Beispiel*, Holger FISCHER (Hrsg.), Mirja JUELICH (Red.), München, R. Oldenbourg Verlag, 2005, 483–565.
- K. LENGYEL (2007) – K. LENGYEL Zsolt: Bogyay Tamás magyarságtudományi tevékenysége az emigrációban, *Ars Hungarica*, 35(2007), 118–172.
- K. LENGYEL (2011) – K. LENGYEL Zsolt: Emigráns magyar tudománypolitika Bogyay Tamás és Deér József levelezésének a tükrében, in *Történeti áttértelek. Hóman Bálint, a történész és a politikus*, szerk. UJVÁRY Gábor, Budapest, Ráció, 2011, 229–244.
- OROSZ (2001) – OROSZ László: Fritz Valjavec (1909–1960) és a Délkelet-Európa-kutatás, *Századok*, 135(2001), 635–648.
- RADOJČIĆ (1952) – Svetozar RADOJČIĆ: Die „Porta Speciosa” in Gran und deren serbische Parallelen, in *Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte. I. Festschrift für Rudolf Egger*, Klagenfurt, Verlag des Geschichtsvereines Kärnten, 1952, 356–366.
- STELÉ–BOGYAY (1951) – Francè STELÉ–Tamás BOGYAY [sic!]: Donatorska slika iz l. 1383 v Turnišču. I: Najdba in opis slike. II: Koga kažejo podobe donatorjev na turniški sliki?, *Zbornik Za Umetnostno Zgodovino*, n. v. 1(1951), 119–138.

⁹⁷ Uo.

Zsolt K. Lengyel

**“One thing is certain, scholars are not storm troopers,
but they nevertheless work for the future.”
Snapshots and images of the life of Thomas von Bogyay**

In light of sources, some familiar, some new, in this essay I summarize and add to the studies I have already published on the work of Thomas von Bogyay. In addition to interviews already published with this significant figure of 20th century Hungarian and international art historical scholarship, I have also drawn on heretofore unknown excerpts from his correspondence and his bequest of photographs. The article sheds light on his oeuvre from three different perspectives. Bogyay was born into an erudite family of army officers, and as a young man he grew up with models of behaviour that emphasized confident self-discipline, perseverance, and precision. He followed the tradition of erudition set in his home, moulding it along the lines of his own aspirations in the first period of his career. Following his immigration in 1945, in his works he spread the notion of Hungarology, but with an international outlook, something he also pursued as the founding director of the Ungarisches Institut München. In the middle of the Cold War, as an employee of Radio Free Europe in Munich he professed that even in the grip of political interests the day-labourers of scholarship are still destined to find historical truths, whether their endeavours will be crowned by immediate success or not.

Keywords: Thomas von Bogyay, Bogyay family, Pauler family, Hungarian Revolution of 1956, Lake Balaton, Transdanubia, Eötvös József College, Eötvös Loránd University, Hungarology, Ják, Johannes Aquila, sociology of art, medieval Hungarian monuments, Zalavár, Porta Speciosa, Ungarisches Institut München, Radio Free Europe.